

A KORAI TÁRGYKAPCSOLATRÓL ÉS A SZELF KIALAKULÁSÁRÓL

Natacha Kukucka-Bizos

Azok a csecsemők és kisgyermek, akik intézetben vagy családnál kerülnek elhelyezésre, nemcsak a szeparációs szorongástól és a veszteségtől szenvednek, hanem a szülői funkció zavaraihoz köthető egyéb korai zavaroktól is. Ezek leginkább a kapcsolattartás olyan nehézségeiben érhetők tetten, mint a visszahúzódás, a tekintet kerülése, a fokozott éberség, a hipertónia, a hipotónia, a kedély és az érzelmek labilitása, a csökkent képzelelőerő vagy éppen a betegségek... A gyermekek még éretlen és roppant törékeny „énje” nem teszi lehetővé, hogy kibírja a szeparáció megrázkódtatását. Elszenvedik a szeparációt, anélkül hogy sikerülne megérteniük, értelmezniük vagy szimbolizálniuk. Ez a traumatikus megrázkódtatás feldúlja lelki életüket, amelyet korábban a szülői zavarok már amúgy is felzaklattak. Tulajdonképpen egy belső szervező-összetartó erő hiányától szenvednek.

Környezetük legapróbb változása is elbizonytalanítja őket, üldözöttnek érzik magukat. Ugyanilyen támasz nélkülinek és üldözöttnek érezhetik magukat fejlődési vágyukban. Valójában minden fejlődés, bármilyen legyen is, változás formájában megy végbe. Márpedig a biztonság átmeneti hiányát és a változás keltette kételyt a gyermekek nem úgy élik meg, mint az átmenet pillanatát, hanem mint a túláradás pillanatát, mint egyfajta „belső vérzést”. Ezen a ponton jelenhetnek meg a személyiségvesztés mozzanatai, a rettenetes szorongás kísérte összeomlás érzése, vagy, Esther Bick, brit pszichoanalitikus kifejezésével élve, a „térbe való zuhanás”. A gyermekeket ekkor fenyegeti leginkább annak veszélye, hogy – Winnicott szavaival – „hamis szelfet” öltsenek magukra, vagy olyan páncélba zárkózzanak, amely ugyan megvédi őket, de egyben el is szigeteli minden érzelmi kapcsolattól, esetleg álfüggetlenségbe meneküljenek, amely megerősíti gyermeki omnipotencia-

érzésüket, de kényszeres és mániás felhangjával egyben gátolja is lelki kreativitásukat.

Az átélt események kapcsán megfogalmazódó szavak természetesen segítségükre lehetnek, de ez a megkönnyebbülés még nem elegendő. Ezeknek a kisgyerekeknek arra van szükségük, hogy biztonságos és hosszan tartó gondozói kapcsolat vegye őket körül, amely eléggé megbízható ahhoz, hogy visszatáljanak vagy rátaláljanak a belső folytonosság érzését biztosító belső kohézióra. Ez a folytonosság, a kohézió észlelése vagy átérése az, amit „szelfnek” nevezhetünk.

Ezek a csecsemők és kisgyermek magukban hordozzák múltbeli történetüket, amely további károkat okoz jelen életükben. Igen lényeges tehát, hogy a mindennapi ellátás a gyermekek korábbi tapasztalataihoz és jelen szükségleteihez a lehető legközelebb álljon. Alapvető fontosságú, hogy olyan gondoskodásban részesüljenek, amely önálló személyiségként fogadja őket, egyedülálló történetükkel, melyet érzelmeikkel, nyugtalanságukkal, szorongásukkal, kétségbeesésükkel, fájdalmaikkal, örömeikkel közvetítenek, melyet testükkel, izomtónusukkal, testtartásukkal, mozdulataikkal adnak elő... Ebben rejlik a Pikler Intézet eredetisége.

Az intézet gondozási elvének alapja, hogy tiszteletben tartja a csecsemő és a kisgyermek spontán aktivitását, miközben testközelben gondoskodik róla (tisztába teszi, fürdeti, eteti...) vagy játszik vele. Ahogy Tardos Anna írja: „Ez a szabad aktivitás, amelyet (a játékok során) minden gyermeknek felajánlanak, az egyik eleme annak a megelőző vagy terápiás fogadásnak, amely az általános gondozáshoz tartozik, és amelyre az intézetben élő gyerekeknek különösen szükségük van... A szükségletekhez jól alkalmazkodó környezetben töltött idő tervünk fontos része. Ebben a gyermek saját fejlődési ritmusát követi, s így pillanatnyi állapotának megfelelően, tökéletesen szabadon, relaxált állapotban tölti idejét. Fejlesztheti egyedül maradási képességét, valamint fogékonyságát a kívülről és belülről jövő érzékelések iránt. Nyugodtan megengedheti magának, hogy megkockáztassa a tapasztalatszerzést, s azt ugyanolyan szabadon abbahagyhatja, álmódozhat vagy újabb kísérletbe foghat. Mindezt a számára legmegfelelőbb testhelyzetben, s nem a fejlettségi foknak megfelelően előírt helyzetekben...”

Számos cikkből, amelyet a Lóczy munkatársai, vagy a gyermekek fejlődése iránt érdeklődő más szerzők írtak, értesülhetünk e terv hétköznapi megvalósításának sokrétűségéről. A szerzők egyöntetűen azt állítják, hogy a gyermek meríthet „szabadidejéből”, ha a gondozóval való kapcsolata mindkettejük, tehát mind a gyermek, mind a gondozó számára hiteles és

bensőséges találkozásokra épül. Ha azonban a másikkal való tényleges találkozásra nem kerül sor, a gyermek fejlődése komoly veszélyben forog.

Ugyancsak sok cikk számol be arról a „művészi aprólékosságról” és támogatásról, amelyet a gondozónőknek a hitelesség létrejöttéhez nyújtaniuk kell. A Pikler Intézet, saját történetével, az „intézet képzeletbeli gyermeke” (Martine Lamour) reprezentációját képviseli. Elméleti és pedagógiai alapelveit folyamatos reflexió és kutatás támogatja, amely nemcsak életben tartja ezt a „gyermeket”, de egyben az intézet személyzetét is segíti abban, hogy a befogadott kisgyermek lelki szenvedését mederben tartsa. A gondozónők az intézetnek abból az alapelvéből kiindulva, hogy bármely csecsemő, az előtörténete és a szülők mindennapokból való távolléte ellenére „jól érezheti magát”, minden csecsemőt és kisgyermeket ezzel a reménnyel fogadnak. Ez teszi lehetővé számukra, hogy „befogadják” a gyermekek szenvedését, és azzal valamit kezdjenek... Kitárják karjukat, és „tudatukban hordozzák őket” (Myriam David és Geneviève Appel).

A Lóczyban filmre vett gondozás néhány pillanatát értelmezve jól megfigyelhetjük, hogyan támogatja az intézet gyakorlata a gyermeket szelfjének felépítésében vagy újraalkotásában.

Sanyika 15 hónapos volt, amikor a Lóczy gyermekotthonba került. Lakásuk egészségtelen mivolta és a komfort hiánya miatt nem maradhatott ott. Népes családból jött, amelyből több gyermeket is intézetben helyeztek el... A kislány sok időt töltött babakocsiban vagy saját ágyán ülve, néha pedig, ha anyja vitte, annak testére „tapadva”. Szülei rendszeresen látogatják. 22 hónapos, amikor a Lóczy munkatársai fürdetését filmre veszik. Hét hónapja van az intézetben, gondozónőjével kölcsönösen jól ismerik egymást. Azonban a fürdetés jól mutatja, hogy a gondozás minden egyes mozzanata az adott pillanatban is hogyan „gazdagítja” a gyermeket. A gyermek szelfje a gondozás mozzanatainak éppen ebben az egymásutániságában bontakozik ki.

Íme néhány megjegyzés a fürdetéssel kapcsolatban:

Miután gondozónője a pelenkázóasztalra állítja, Sanyika ujjával különböző tárgyakra mutat, mosolyog és ismételten egy kissé éles hangot hallat. A gondozónő egy kis sámlin ül vele szemben, kissé alacsonyabban. Kezét Sanyika lábára teszi, ránéz, követi ujsa irányát, kedvesen kommentálja azt, beszélget vele. A kislány úgy fest, mint valami „karmester”, ami alapvetően különbözik a felnőttek hatalmával szembeni „kicsi és nevetséges vagyok” érzéstől.

A gondozónő tökéletesen tiszteletben tartja azt az időt, amelyre Sanyikának a találkozáshoz szüksége van, ahhoz, hogy „együtt legyenek”, egy-

másra találjanak, hogy a kisfiú ellenőrizhesse a közelség kiváltotta érzelmi helyzetet, miközben a gondozónő odafigyelő, élénk, befogadó arckifejezéssel tartja fenn összpontosított figyelmét. Az odafigyelés minősége „összetartja” Sanyikát, aki érzi, hogy gondozónője elfogadja őt, illetve továbbra is elfogadja. Ez a magatartás támogatja abban, hogy apránként önmagát is elfogadja: elfogadja érzéseit, majd érzelmeit... s végül azt is, hogy azokat megossza valakivel.

A gondozónő nyugodt és befogadó mozdulatokkal folytatja feladatát. Követi Sanyika mozdulatait, meg-megáll, magyaráz. Tiszteletben tartja a gyermek azon vágyát, hogy önállóan cselekedjen vagy legalább vágyjon rá. Jelenléte felkelti és ébren tartja Sanyika figyelmét, aki követi gondozónője kezét: megérinti az inggombokat, amelyekhez a gondozónő hozzányúl... a fiúcska néz, nézi gondozóját, kérdez.

Arcán az öröm tükröződik: örül, hogy ténykedhet és feltárhatja új lehetőségeit, örül, hogy gondozónője értékeli őt, örül, hogy érzi belső erejét, az „én”-érzés megnyilvánulását, ami felbátorítja őt gondozójával való kapcsolatában. A gondozónő maga is örül, hogy felfedezi Sanyika új képességeit. Bátorítja Sanyika figyelmét. Önbizalma, hogy van ereje a fejlődésben levő gyermeket „mederben tartani” és bizalma a gyermek erejében kölcsönösen gazdagítják egymást. Ez a gyermeknek megszerzi a jó közérzetet, a biztonság és az öröm érzetét. Anne Alvarez, pszichoanalitikus, *Egy élő jelenlét* című könyvében írja: „Az újdonság, a meglepetés, az élvezet és az öröm ésszerű mennyiségben biztosan ugyanolyan döntő szerepet játszanak a kisdud fejlődésében, mint a vele azonos értékű békésebb körülmények: a környezet, a rutin, a családiasság, a bölcsődal...”

Időnként bizonyos gyermekeknél a kezdeményező gesztusok és mozdulatok olyan enyhék, olyan finomak, olyan visszafogottak, hogy észrevétlenül maradhatnak, s az őket gondozó felnőttekkel is elfeledtetik a fejlődés reményét. Ilyenkor életbevágó fontosságú, hogy valaki támogassa a felnőttet, hogy az újra bizalomra és türelemre találjon mind önmagában, mind a gyermekben. A gyermek iránti figyelemnek fokozódnia kell. A másokkal megosztott, megvitatott megfigyelések értékes segítséget nyújtanak ahhoz, hogy fenntartsák ezt a figyelmet és megoldást keressenek a felmerülő problémákra. A bizalom, a türelem, a megbízhatóság, a biztonság, a folytonosság a gyermeki szelf megalapozásának feltételei, melyekre a gyermek úgy építhet, akár egy ház alapjaira.

Amikor a gondozónő a kádra támaszkodó, meztelen Sanyika popsiját tisztogatja, a kisfiú halkán nyögdecse, de arca szorongást tükröz. Fenekén a gyul-

ladásos bőrpír fájdalmat okoz. A gondozónő abbahagyja a műveletet, a kisfiúhoz hajol. Egymásra néznek, a gondozónő néhány szót vált Sanyikával. Újra kezdi a popsi ápolását, befejezi az intim mosdatást. Sanyika még mindig szorongva „fülel” fájdalmas érzéseire...

Amikor a gondozónő abbahagyja a mosdatást, érezteti Sanyikával, hogy „hatalmában” áll segítséget kérni gondozónőjétől, akinek pedig „hatalmában” áll tekintetbe vennie ezt, és enyhíteni a fájdalmat, amennyire csak tudja. Ez egy fontos tapasztalás kezdete vagy éppen folytatása Sanyika életében: gondozójában megnyugtató, megértő személyre talál, aki ideges gesztusok és szorongó gondolatok nélkül képes elfogadni panaszát és fájdalmát. Ez a „felfüggesztett” idő teszi lehetővé Sanyika számára, hogy megértse, amit fájdalmasnak él meg, hogy eltűnődjön és képes legyen túljutni rajta... Martha Harris pszichoanalitikus szavaival: „A különféle eredetű traumatikus események az egész élet folyamán próbára teszik a személyiség azon képességét, hogy az új tapasztalatot elkerülhetetlen fájdalommal és bizonytalansággal együtt fogadja be, s önmaga számára hasznot húzzon belőle... A fogékony szülők segítenek a gyermeknek, hogy önmaga szerezzen tapasztalatokat... A velük való azonosulás később segítségére lesz abban, hogy megbirkózzék a konfliktussal teli érzelmekkel és ösztönökkel, amelyek az élet természetes velejárói, ha a gyermek az lehet, aki, s azt érezheti, amit valójában érez.”

Bár Sanyika tapasztalása során nincs a szüleivel, mégis fontos, hogy olyan tárgykapcsolati tapasztalatokra is szert tegyen, amelyek esélyt adnak számára ahhoz, hogy feltárja váratlanul jelentkező érzéseit, indulatait... A gyermek a mindennapi gondozás apró részleteiben s azokon keresztül tanulja meg magát alanyként észlelni.

A fürdetés folytatódik. Sanyika ül a vízben. Folyik a szappanozás, mindegyiküknek van mosdókesztyűje; Sanyika szeret pancsolni a vízzel, felemeli a kesztyűt, kicsorgatja belőle a vizet. Szórakozik, felfedez, nevet. A gondozónő csatlakozik hozzá... Egy adott pillanatban elhatározza, hogy megmossa a kisfiú jobb lábát. Szándékát közli. Sanyika nem nyújtja oda a lábát. A gondozónő óvatosan, de határozottan a vízbe csúsztatja kezét és kiemeli a lábat, hogy beszappanozza. A kisfiú nézi szappannal bekent lábát. Ekkor megfogja és ő is beszappanozza, s keresi a szappan nyomát; összpontosítva figyel. Gondolkodik. A gondozónő a kisfiú felé hajol... Ezután arra kéri, nyújtsa oda a másik lábát. Sanyika változatlan komolysággal nézi másik lábát a víz alatt. A gondozónő vár... A fiúcska teljesen egyedül felemeli lábát, és ketten együtt megmossák... Sanyika örül.

Vajon miből fakad ez az öröm? Nyilván a vízben való játékból, de nem kizárólag abból. A kisfiú boldog, hogy olyan kapcsolatban van a rá figyelő és figyelmes gondozónóval, amelyben az elegendő időt hagy a gyerekeknek, hogy felfoghassa, megérthesse és előre láthassa, amit tesznek vele... elegendő időt ahhoz, hogy elmondják, mi történik és mi következik, elegendő időt, hogy megszülessék vagy tovább éljen a bizalom. Az első láb esetében Sanyika gondozónőjét utánozza, de egyben tovább is megy: megpróbálja megérteni a kesztyű, a szappan és a láb „logikáját”... Amikor gondozónője a másik lábát kéri, és ő odanyújtja, fejében összefüggést teremt a hallott szó, saját teste, akarata és döntése között. Miután a gondozónő elegendő időt biztosított a gyermeknek ahhoz, hogy vele együtt gondolkodjék, és egyben önmagának is, hogy a gyermekkel gondolkodjék, a kisfiú kidolgozhatja saját gondolatát.

A gondozónőnek nem áll szándékában rákényszeríteni a gyermekre az autonómiát. A kapcsolatot mintegy „keretbe fogva” felajánlja a gyereknek a cselekvést, azt, hogy közösen lépjenek fel a „színen”. Sanyika öröme abból fakad, hogy szerephez jutott a kapcsolatban, melynek mind testileg, mind gondolatilag tevékeny részese. Szelfjének kialakulása erősödik.

A fürdés végén Sanyika áll a fürdőkádban, kezével a peremre támaszkodik, tétovázik, hogy kiszálljon-e a kádból. Nyugtalan. A gondozónő törülközővel a kezében áll mellette, vár. Beszél a kisfiúhoz... azt javasolja, hogy támaszkodjék a falhoz... Sanyika végül leküzdi aggodalmát, és kezét a gondozónő felé nyújtja, aki segít neki kikászálódni a kádból.

Az öltöztetés alatt cinkosok: Sanyika azt „játssza”, hogy vidáman felváltva megérinti a saját, majd a nővér fejét, megfogja annak fülbevalóját, megérinti saját fülét, mintha összehasonlítaná azokat, majd gondozónője blúzába felülről becsúsztatja kezét. A gondozónő nem utasítja el a gyermek mozdulatát, de nem is csábítja, nem is ingerli. Folytatja az öltöztetést állandó párbeszédet folytatva a gyermekkel. Sanyika valóban beszélget vele. Az általa használt nyelv most már nem egyetlen éles hang kibocsátásából áll, hanem sokkal árnyaltabb változatokból. A gondozónő megismétli a hangokat, együtt nevetnek.

A fürdő végén Sanyika jutalmazóan viselkedik gondozónőjével. Tudja, hogy támaszkodhat, illetve továbbra is támaszkodhat rá, érzi, hogy „énként” fogadják el, libidinális vágyaival és ösztönös mozdulataival együtt... „Felfedezi” gondozónőjét, „felfedezi” önmagát, s ezáltal fedezi fel kettejük különbségét, miközben kíváncsiságát is kielégíti. Habár a fürdés kezdetén a korlátra támaszkodva közelít az őt hívó gondozónőhöz, a fürdetés végeztével a gondozónő előtt megy, mosolyogva, büszkén és határozottan kihúzza magát egyedül lépked.

A gondozói kapcsolatban létrejövő találkozás gazdagítja a gyermeket és segíti az „én” kialakulását. A gondozások hosszú sora megerősíti és tartóssá teszi az „én” létezését. Ez a találkozás néhány gondolatot ébresztett bennem:

Pszichoanalitikus gyakorlatomban, amikor olyan apró gyermekeket kellett kezelnem, akiknek lelki fejlődésükben nagy nehézségek adódtak, alkalmam volt elgondolkodni az „analitikus gondozás” kezdeti szakasza és a Lóczy által javasolt „terápiás gondozás” közötti kapcsolaton. Az analitikus indulattétellel és viszontattétellel dolgozik, a gondozónő a kezével, mozdulataival, tekintetével, hangjával... Tevékenységük alapvetően különbözik, ám mégis csak van közös pontjuk, mégpedig az a pszichikai minőség, amellyel a felnőtt a gyermek rendelkezésére áll: valóban figyel rá, vele van, határozott, de nem tolakodó, a pillanat szükségleteire és ritmusára érzékeny.

Az én megjelenése szempontjából alapvető fontosságú, hogy a keret megbízható legyen (az analitikus keret éppúgy, mint a gondozás kerete), hogy mederben tartsa az emocionális helyzetet, s táplálja annak reményét, hogy az ember mindig számíthat egy élőlényre. Ez a pszichés jelenlét olyan erő, amely nemcsak összeilleszti a gyermek személyiségének különböző részeit, de egyben magával ragadja és bevonja a gyermeket a viszonzott érintkezés és a kommunikáció élvezetébe. A felnőtt (az analitikus éppúgy, mint a gondozó) tevékenyen vesz részt a gyermeket fogadó kölcsönös kapcsolatban, s együtt gondolkodik vele mindazon, amit az érez és átérez.

Egy olyan tárgykapcsolati tapasztalat, amely a gyermeknek a jó közérzet és a biztonság érzetét nyújtja, igen fontos szerepet tölt be: alapul szolgál a szelf kialakulásához és a lelki gyarapodáshoz. Valójában a gyermek azért érzi, hogy befogadják és megértik, azért képes egy tárgykapcsolat tapasztalatán keresztül „megérteni” önmagát, belsővé tenni azt, mint saját szelfjének megalapozó és tartalmazó bázisa, mert a felnőtt tevékenyen játssza a gyermeket befogadó és „megértő” szerepét.

A Lóczyban a gyermek a játékidőben is „magával viszi” gondozónőjével való viszonyát, aki befogadja őt, akire támaszkodhat, éppen úgy, mint Sanyika, aki gondozónőjét hátrahagyva egyedül lépked. Így válhat a szabad tevékenység a „megelőző vagy terápiás gondozás-ellátás egyik elemévé”... Myriam David és Tardos Anna ennek kapcsán írták *A szabad tevékenység értéke a szelf kidolgozásában* című tanulmányukat.

Végezetül szeretnénk hangot adni annak a feltételezésnek, amely szerint a gyermek gondozásának minősége és a játékra fordított idő között folyamatos és érzékeny kapcsolat áll fenn, lehetővé téve a gyermek számára, hogy megerősítse „énjét”, s a színre lépő fantáziákkal és pszichés konflik-

tussal fejlessze gondolkodását, kreativitását. Mivel a gyermeket a gondozás által „befogadták”, képessé válik helyet biztosítani a beszédnek, kidolgozni saját történetét, s annak értelmet adni.

Lóránt Zsuzsa fordítása

IRODALOM

- ALVAREZ, A. (1997): *Une présence bien vivante*. Paris: Editions Du Hublot.
- BEGOIN, J. (1990): Vers une révision de la notion de souffrance psychique: Les problèmes de croissance psychique. In: *Psychiatrie Française*, 5.
- BICK, E. (1998 [1986]): Considérations ultérieures sur la fonction de la peau dans les relations d'objet précoces. In: *Les écrits de Martha Hariss et d'Esther Bick*. Paris: Editions Du Hublot.
- DAVID, M.–APPEL, G. (1996): *Loczy ou le maternage insolite*. Paris: Ed. Cemea-Scarabee. Magyarul: *A Lóczy: sajátos gondolkodás-gondoskodás a csecsemőről, a kisgyermekről*. Pikler–Lóczy Társaság a Kisgyermekéért, Budapest, 1998.
- FREUD, S. (1998 [1920]): *Halálöszön és életöszön*. Budapest: Múzsák.
- HARRIS, M. (1998 [1978]): L'apprentissage par l'expérience dans la petite enfance et l'enfance. In: *Les écrits de Martha Harris et d'Esther Bick*. Paris: Editions Du Hublot.
- HOUZEL, D. (1989): Penser les bébés. Réflexions sur l'observation des nourrissons. In: *Revue Psycho-somatique*, 19, Septembre.
- KLEIN, M. (1986): *Envie et gratitude*. Paris: Gallimard. (Magyarul: Tanulmány az irigységről és a háláról. In: M. Klein: *A szó előtti tartomány*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1999. 163–186.)
- LAMOUR, M. (1996): La Ballade de Tunde. In: *Prendre soin d'un jeun enfant. De l'empathie aux soins thérapeutiques*. Paris: Editions Erès.
- TARDOS A. (1996): Le soin corporel. In: *Prendre soin d'un jeun enfant. De l'empathie aux soins thérapeutiques*. Paris: Editions Erès.
- WINNICOTT, D. W. (1975): La crainte de l'effondrement. In: *La Nouvelle Revue de la Psychanalyse*, 11.
- WINNICOTT, D. W. (1960): *Distorsion du moi en fonction du vrai et du faux „self”*. Paris: Payot.

A Lóczy munkatársainak írásaiból

- EOSS, M. (1972): *Initiative, indépendance, volonté*.
- FAK, J. (1986): Soins corporels et prévention. In: *Médecine et Enfance*, Septembre, 283–292.
- HEVESI, K. (1980): *La participation du nourrisson aux Soins*.
- PIKLER, E. (1981): *Mouvements négligés*.
- TARDOS, A. (1959): *Une vie active*.
- TARDOS, A. (1980): *La main de la nurse*.
- TARDOS, A.–DAVID, M. (1991): De la valeur de l'activité libre du bébé dans l'élaboration du self. Résultats et discussions de quelques recherches de l'Institut Emmi Pikler à Budapest. In: *Devenir*, 3, 4, 9–33.